
RAZSTAVE IN FILM *EXHIBITIONS AND FILM*

MAKSIM GASPARI Ustvarjene podobe naroda

Bojana Rogelj Škafar

241

Občasna razstava *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* je bila v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM) na ogled med 24. oktobrom 2024 in 31. oktobrom 2025 (Maksim Gaspari 2024). Nastala je v sklopu razmislekov avtorice in kustosinje razstave Bojane Rogelj Škafar o razmerju med predmeti, podobami in narodno/nacionalno identiteto oziroma o procesih, v katerih nastajajo na etnografski dediščini temelječe konstruirane podobe naroda. Pri tem so v središču raziskovanja ustvarjalci teh podob, postopki ustvarjanja simbolnih podob in predmetov ter sprejemniki v tem procesu ustvarjenih produktov.

Medtem ko sem avtorica in kustosinja s predhodno občasno razstavo *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN* (Ljudska 2021) raziskovala in soočala zbirke slovenske ljudske umetnosti z deli globalne ljudske umetnosti NSK, ki jo ustvarjajo državljani države NSK v času, zaradi razmisleka o njihovi funkciji pri ustvarjanju vizualne narodne/nacionalne identitete (npr. narodni slog) in v primeru drugih kot umetniških odzivov na posameznikovo nadnacionalno globalno identifikacijo, pa razstava *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (Maksim Gaspari 2024) skozi pretežno slikarski opus Maksima Gasparija razkriva proces ustvarjanja simbolne likovne identitete naroda. Tokrat je bil v središču slovenski umetnik, ki si je iz domoljubnih nagibov zadal za nalogo s pomočjo tipizacije izbranih sestavin načina življenja kmetstva iz pretežno 19. stoletja ustvariti simbolno podobo naroda v 20. stoletju.

Ideja, da bi v SEM, kjer se ukvarjamo z vprašanji identitet, s tega zornega kota osvetlili prizadevanja Maksima Gasparija, se je porodila v pogovoru z zbiralcem Marjanom Marinškom, ko je leta 2009 na Bledu razstavil svojo zbirko Gasparijevih razglednic in publikacij z njegovimi ilustracijami. Dodatno vzpodbudo je pomenila monografija *Maksim Gaspari: Iz naroda za narod* Roberta Kužnika (2022), s katerim je muzej razvil tesno sodelovanje, še posebej pri vzpostavljanju stikov z lastniki Gasparijevih del, ki jih g. Kužnik evidentira in raziskuje več kot desetletje. Njegova evidenca gradiva je bila izhodišče za izbor del, ki naj ilustrirajo koncept in vsebinsko strukturo razstave. Zaradi dejstva, da je umetnik ustvaril (ocenjeno) več kot petsto slik, izjemno število ilustracij in drugega gradiva, sem se odločila za izbor njegovih slik brez ilustratorskega opusa, za

avtografske¹ razglednice in izbrane predmete ter gradiva za zadnjo razstavno vsebino Maksim Gaspari in množična vizualna kultura. Spoznanje, da je v muzejih in galerijah relativno malo Gasparijevih del, je vodilo k dejstvu, da bo razstava morala temeljiti pretežno na delih, ki jih hranijo zasebniki. Na povabilo k sodelovanju se jih je naklonjeno odzvalo triintrideset, ob njih pa trinajst galerij, muzejev, knjižnic, podjetij in ustanov.²



Zorenje umetnika »narodopisne stroke« – uvodni prostor razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Prvi, belo-modri, razstavni prostor, je bil posvečen prikazu zorenja umetnika »narodopisne stroke«, kakor se je Gaspari imenoval sam. Z avtoportreti, slikami in fotografijami so bile predstavljene njegove življenjske postaje od rojstnega kraja Selšček pri Cerknici, kjer je že kot deček raje risal kot pisal, Kamnika, kjer je umetniški talent šestnajstletnika, ki se je tam učil za trgovskega pomočnika, prepoznal veterinarski inšpektor, ustanovitelj najstarejšega zasebnega muzeja na Slovenskem (1893) in amaterski slikar Josip Nikolaj Sadnikar, ki ga je v duhu tedanjih domoljubnih meščanskih prizadevanj seznanjal z etnografsko dediščino, Dunaja, kamor je zaradi Sadnikarjeve mecenske podpore lahko odšel na študij in kjer je sodoživljal razcvet secesijske umetnosti in bil soustanovitelj društva slovenskih in hrvaških študentov umetnosti Vesna, ki si je prizadevalo za ustvaritev slovenske umetnosti. Uvodni prostor je bil zaokrožen z začetkom ustalitve in delovanja v Ljubljani, kjer je z družino živel od leta 1908 do konca življenja leta

1 Avtografske razglednice so razglednice, ki jih je Maksim Gaspari narisal, napisal besedila in jih pošiljal naslovnikom.

2 Belokranjski muzej Metlika / Donacija Kambič, Galerija Velenje, Javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije (JGZ Brdo), Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica, Loški muzej Škofja Loka, Medobčinski muzej Kamnik, Narodna galerija, Narodna in univerzitetna knjižnica, NLB MUZA, Ljubljana, Občina Zagorje ob Savi, RTV Slovenija, TV arhiv in dokumentacija, SLOGI – Gledališki muzej in Umetnostna galerija Maribor.

1980. Preživel se je s poučevanjem risanja na treh srednjih šolah, kjer je za pedagoške namene uporabljal lastni Učni načrt za narodno ornamentiko³ (predstavljen na razstavi je pričal o umetnikovih prizadevanjih za načrtno raziskovanje slovenskega ornamenta).

Izstopajoči sestavini vizualnega razstavnega narativa, s katerima je umetnik spregovoril sam, sta bila viseči napis Maksim Gaspari s tipografijo črk, kakršno je oblikoval za svojo štamčiljko, in video s posnetkom intervjuja (Intervju 1973).



243

Dialog med muzejskimi predmeti iz zbirk SEM in risbami teh predmetov
Maksima Gasparija, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Sledeč rdeči niti razstave o razkrivanju razmerja med Gasparijevo motiviko in etnografsko dediščino se je razstavna pripoved nadaljevala v rdeče pobarvani sobi z dialogom med predmeti iz zbirk SEM in Gasparijevimi risbami teh predmetov. Pretežna večina motivov likovne produkcije Maksima Gasparija namreč posega na področje kulture in načina življenja, tematike, s katero se ukvarja etnologija. Njegova povezanost z etnološko vedo je tako rekoč samoumevna, saj je od leta 1929 pa vse do upokojitve leta 1948 v Etnografskem muzeju delal kot restavrator in risar. Odhajal je na teren, zlasti v Belo krajino, ki je slovela po najbolj živem izročilu. Risal je arhitekturne objekte, noše in šege. Kot sodelavec Etnografskega muzeja je bil v tesnem stiku z materialnimi pričevalci narodovega življenja. Neposredno je opazoval in raziskoval opredmetena pričevanja in zgodovinski spomin na pretežno pretekle oblike kulture in načina življenja, ki so jih takrat imenovali starosvetnosti ali starožitnosti. V muzeju pridobljena znanja je v različnih zvrsteh svoje likovne ustvarjalnosti uporabljal za interpretacijo etnografske dediščine. Raziskovanje materialnosti, ornamentike in kolorita muzejskih predmetov je pretil v dokumentarne risbe, ki so bile na tej razstavi prvikrat na ogled javnosti.

3 Rokopis načrta, dolg nekaj več kot eno stran, obsega seznam ornamentov, ki jih je v enajstih mesecih Gaspari predstavil dijakom. Hrani ga družina Gaspari.

Iz rdeče pobarvanega prostora je obiskovalec vstopil v prostor, kjer so ga z zlato žarečih sten nagovarjale številne Gasparijeve podobe, naslikane v oljni ali njemu ljubši mešani tehniki. Razvrščene so bile v motivne sklope začenši z Mitološkimi koreninami naroda in simboli slovenstva kot podstati naroda, kakor jo je pojmoval Gaspari, naslanjajoč se na poglede narodopiscev iz 19. stoletja. Upodobljeni liki iz ljudskih pesmi, Lepa Vida, Mlada Breda, Kralj Matjaž in Alenčica ter Zlatorog, ki je ugnal lovca, Slovenska Marija, Blejsko jezero in nagelj so postali ustvarjeni narodni simboli, ki so Gasparijevo umetnost razkrivali kot samosvoje iskanje narodne mitologije in njenega izraza.



Ustvarjeni pripadnostni kostum – dialog med koloriranimi bakrorezi upodobitev kranjskih ljudskih noš (1844) slikarja Franza Kurza zum Thurn und Goldensteina in serijo razglednic Maksima Gasparija z upodobitvami noš (1920), SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Poseben tematski poudarek je bil namenjen pripadnostnemu kostumu, kakršnega je ustvaril Gaspari. Nacionalni kostum, katerega splošno uveljavljeno poimenovanje je narodna noša, je nosilec močne narodne simbolike, česar se je Gaspari dobro zavedal in ga je zato množično ustvarjal. Najbolj reprezentativen primer njegove likovne interpretacije slovenskih ljudskih noš, kakršne je nosilo slovensko kmetstvo v prvi polovici 19. stoletja, je serija desetih razglednic, ki jih je leta 1920 izdala Umetniška propaganda v Ljubljani.⁴ Kot ponazorilo Gasparijevega procesa konstruiranja sestavin kostumov je bilo na razstavi na ogled poleg slik z motiviko bolj ali manj realistično upodobljenih kostumov deset originalnih razglednic, predstavljenih skupaj z reprodukcijami Goldensteinovih grafik.

⁴ Razglednice so nastale po zgledu upodobitev kranjskih ljudskih noš, ki jih je ustvaril avstrijski slikar Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein. Prvo serijo akvarelov kranjskih ljudskih noš je poleg drugih južnoslovanskih noš v letih 1837 in 1838 ustvaril za album *Slowianskýzna T. 1. Illiria Slowener*, ki je bil plod sodelovanja s poljskim etnografom Emilom Korytkom (1813–1839). Album hrani Oddelek za dokumentacijo SEM. Ti akvareli so bili uporabljeni kot predloge za akvarelirane grafike, ki so leta 1844 izšle v ljubljanskem časopisu *Carniolia* in bile ponatisnjene leta 1863.

Namen takšne sopostavitve je bil prikazati, kako je (tudi) pod vplivom omenjenega slikovnega vira Gaspari razvil svojo likovno govorico in z njo sooblikoval pojmovanje tipizirane ljudskosti in stereotipov ter kako je slikarsko interpretiral zgodovinski spomin in tako predstavljal svet, ki ga ni bilo več. Bil je ustvarjalec novega pripadnostnega kostuma kot univerzalne in enotne vsenarodne preobleke za slavnostne in druge posebne priložnosti z namenom izkazovanja narodne pripadnosti in identitete.

Naslednji motivni sklop so sestavljale slike z motivi življenjskih mejnikov od rojstva do smrti – rojstvo, krst, družina, otroci, ženitovanske šege z izpostavljeno svatbo, na koncu zaokroženi s sliko z motivoma pogrebne spreveda v ozadju in spredaj para, ki nosi dojenčka h krstu (ali od krsta), torej simbolnega prikaza posameznikovega življenjskega cikla od začetka do konca. Gasparijeva načrtnost in poglobljenost pri raziskovanju šeg življenjskega cikla je bila ponazorjena z reprodukcijo njegovega rokopisnega besedila s seznamom šeg,⁵ pri čemer je Rojstvo razdeljeno na pet vsebinskih sklopov, Svatba na petnajst ter Smrt in pogreb na šest skupin šeg. Izvedena motivika kaže na dejstvo, da so mu bile ženitovanske šege s svatbo na čelu osebno najbližje, saj je s to motiviko najbolje izrazil svoj smisel za monumentalni slikarski izraz, ob tem pa je v svoji tipizirani maniri šegavo in humorno prikazal svoje videnje odlik in napak kmečkega človeka.

Leto, njegovi časi in prazniki so bili prva vsebina naslednjega, srebrnega, prostora, ki jo je uvedel motiv kurenta. O slikarjevem posebnem zanimanju za slovenska »narodna obredja« priča njegova namera izdati Zbornik slovenskih narodnih motivov (Artem 1939: 329), česar pa ni uresničil. Izjemno raznolika slovenska dediščina šeg in navad je bila odlično izhodišče Gasparijeve likovne interpretacije. Čeprav je iz nje črpal, ko je želel poudariti njihov slovenski značaj, ni upošteval celotne pahljače šeg z različnih območij slovenskega etničnega ozemlja, ampak je izbiral le posamezne sestavine zgodovinskega spomina, jih tipizirano ponavljal in pri tem upodabljal le kranjsko-gorenjski svet, s čimer je ustvaril nekakšno univerzalno in sintetično vseslovensko različico. O tem so na razstavi pričale slike z motivi cvetne nedelje z butaricami s trakovi v barvah slovenske zastave, ki poudarjajo slovenskost, ter motivi šeg in navad velikega tedna. Letne šege po veliki noči so ilustrirali jurjevo v Beli krajini, šentjanževo in kresovanje ter z letnimi časi povezane kmečke gospodarske dejavnosti, npr. košnja, prevoz sena in žita z vozovi in volovsko vprego, ličkanje koruze, prenašanje listja v letvenem naramnem košu, ob tem pa tudi nosilci dejavnosti, kot sta lov in krošnjarjenje Ribničanov.

Zimo in božično-novoletni čas sta na razstavi kot prisposodbi odhajajočega starega leta uvedla motiva starke zime in starca v ornamentiranem ovčjem kožuhu, ki ga peljejo otroci na saneh. Sledili so jima koledniki, enkrat kot godci pred hišo in drugi kot trikraljevske figure, tepežkarji in motiv vlijanja svinca na silvestrovo ali na prvi novoletni dan. Tudi ta motivni sklop dokazuje dejstvo, da Gaspariju ni šlo za dokumentarnost, temveč za simboliziranje s pomočjo tipizacije sestavin in za koncept, ki sta omogočala temeljno razpoznavnost in berljivost (Bogataj 2000: 71). Posebno mesto v prazničnem zimskem času je bilo namenjeno genezi lika dedka Mraza, katerega avtor je prav tako Gaspari (1952), in njegovih narodnih jaslic (1919), sestavin, ki sta odlično prikazovali avtorjev odziv na spreminjajoče se družbene razmere.

⁵ Rojstvo, svatba, smrt: Slovenski ljudski običaji, strani 40, 42. Domoznanska zbirka Knjižnice Jožeta Udoviča Cerknica.



Likovna geneza dedka Mraza, SEM, 2025 (foto Tomo Jeseničnik, Dokumentacija SEM)

Izpostavljeno skupino motivov v srebrni sobi so zaradi narodno reprezentativnega simbolnega pomena, kakršnega jim je zaradi številčnosti teh motivov očitno pripisoval Gaspari sam, predstavljali čebelarški motivi. Nanje se je navezoval niz nedavno odkritih enajstih poslikanih panjskih končnic, ki so v lasti JGZ Brdo. Prav tako je pogosto upodabljal glasbene in plesne motive, najpogosteje na svatbi, v krčmi ali na dvorišču pred hišo (Križnar 2025). Tej skupini je bil na razstavi dodan scenski element z animacijo scenografije in ponazorili kostumografije, ki ju je ustvaril za opero *Gorenjski slavček* (1953).⁶

Končni kontrapunkt predstavljenim motivnim skupinam, s katerimi je bila sicer več kot potrjena teza Tomaža Brejca, da so bile Gasparijeve slike prepoznane kot Arkadije slovenskega tipa, kjer ni videti dela, napora in razslojevanja vasi s kmeti kot novimi heroji in njihovimi ljubicami kot nosilkami nove mode (Brejc 1985: 79), je sestavljala skupina podob beračev, desetih bratov in desetnic ter slepca kot dokaz, da je umetnik zmožek preseči idealiziran pogled na življenje slovenskega kmetstva in prestopiti okvir umetnika zgolj »folklorne opredelitve«.⁷

Razstava se je iztekla s končnim poglavjem Maksim Gaspari in množična vizualna kultura, s katerim sta bila z izbranimi predmeti izpostavljena umetnikova vloga in vpliv na oblikovanje likovnega okusa Slovencev in Slovenk v 20. stoletju. Ta proces se je začel

6 Animacija, katere avtor je bil Sebastjan Skutnik, je temeljila na šestih scenografskih osnutkih Maksima Gasparija za uprizoritev opere Antona Foersterja *Gorenjski slavček*, Opera SNG v Ljubljani, premiera 27. maja 1953, režiser Osip Šest, dirigent Rado Simoniti, ter na 22 kostumskih osnutkih Maksima Gasparija za isto uprizoritev, ki jih hranijo v Ikonoteki SLOGI – Gledališki muzej, Ljubljana. Avtor zvočne podobe animacije je bil Laren Polič Zdravič, avtor ponazoril kostumografije pa Miran Mohar.

7 Podnapis k avtoportretu. Risba, 28,5 x 21,5 cm, 1942.

že v osnovni šoli z uporabo učbenikov in šolskih kart z Gasparijevimi ilustracijami, se nadaljeval s pojavljanjem v turističnih prospektih in drugih propagandnih tiskovinah, koledarjih, diplomah, z rabo uporabnih in/ali okrasnih predmetov množične potrošnje z njegovimi podobami (npr. pločevinasti izdelki tovarne Saturnus) do komuniciranja z razglednicami kot najbolj prepoznavno in množično sprejeto sestavino Gasparijevega opusa. Ta vsebina je bila nadgrajena z video pripovedjo zbiralca Marjana Marinška (Zbiralec 1985, 1987), ki je ustvaril najboljše zbirko Gasparijevih razglednic in jo je SEM pridobil leta 2024. Avtografske razglednice kot njen manjši del so bile razstavljene, medtem ko si je bilo tiskane razglednice zaradi njihove količine moč ogledati v skenirani obliki na zaslonu. Med 27. marcem in 7. septembrom 2025 so bile na posebni razstavi avtorjev Mihe Špička in Blaža Verbiča predstavljene tudi tiskane razglednice iz zbirke Marjana Marinška (Razglednice 2025, glej naslednji prispevek v tem razdelku).

Ob razstavi, ki so jo oblikovali Miran Mohar, Hana Marisa Mohar in Frane Stančič (Studio Ploca, Zagreb), sta izšla slovensko-angleška tiskana zgibanka (8 strani) in publikacija (Rogelj Škafar 2025, 186 strani) avtorice Bojane Rogelj Škafar, ki sta ju oblikovala Miran Mohar in Hana Marisa Mohar. Za video sprehod po razstavi je poskrbel Peter Vrčkovnik (Mountainattack.com).



Slika Maksima Gasparija *Slovenska Marija* (pred 2. sv. vojno, zasebna last) je bila nosilna podoba razstave za njeno komuniciranje v javnosti, 2025 (foto Maja Kostrić Grubišić, Dokumentacija SEM).

Medijski odzivi na razstavo, ki se niso zgostili le krajši čas po njenem odprtju, ampak so potekali ves čas trajanja razstave, ter množični obisk skupin, družin in posameznih obiskovalcev pričajo o tem, da je umetniški opus Maksima Gasparija relevanten identitetni fenomen, ki s časom ne izgublja svoje moči. Gaspari s svojimi tipiziranimi podobami slovenstva komunicira predstavo o narodu, ki jo ljudje sprejemajo tudi danes. In še več,

te podobe vzbujajo občutke pripadnosti; pa ne le pri starejših, temveč opazno tudi pri mladih. Prve so nagovarjale iz nostalgije po mladosti in časih odraščanja z njegovimi učbeniškimi ilustracijami in kasneje z razglednicami, druge, ko se v globaliziranem svetu sprašujejo o svoji narodni/nacionalni identiteti. In kdo je pri iskanju odgovorov na ta vprašanja lahko učinkovitejša referenca kot Gaspari kljub temu, da so na razstavi in še bolj na vodenih ogledih spoznavali avtorski umetniški proces tipizacije, temelječe na izbranih sestavinah etnografske dediščine. Proces, katerega rezultati prepričajo tudi danes.

REFERENCE

ARTEM

1939 Maksim Gaspari. *Prijatelj* 13 (9): 325–329.

BOGATAJ, Janez

2000 Motivni svet Gasparijevih razglednic. V: M. Krušič (ur.), *Maksim Gaspari: Bogastvo razglednic*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 23–152.

BREJC, Tomaž

1985 Status slikarstva v slovenski umetnostni izkušnji. *Nova revija* 33–34: 74–85.

INTERVJU

1973 Intervju Jožeta Hudečka z Maksimom Gasparijem ob njegovi 90. letnici, prispevek v oddaji *Kulturne diagonale*, 5. 2. 1973, produkcija TV Slovenija, 12 min.

KRIŽNAR, Franc

2025 Glasba in ples v Gasparijevem slikarskem opusu. *Slivniški pogledi* 11 (115): 22–24.

KUŽNIK, Robert

2022 *Maksim Gaspari: Iz naroda za narod*. Cerknica: Studio Zibka.

LJUDSKA

2021 *Ljudska umetnost med domom in svetom: Zbirki SEM in ljudske umetnosti NSK skupine IRWIN* (razstava), avtorica Bojana Rogelj Škafar, SEM, 20. oktober 2021–18. avgust 2024. <<https://www.etno-muzej.si/sl/publikacije/ljudska-umetnost-med-domom-in-svetom-zbirki-sem-in-ljudske-umetnosti-nsk-skupine-irwin>> [1. 10. 2025].

MAKSIM GASPARI

2024 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda* (razstava), avtorica Bojana Rogelj Škafar, SEM, 24. oktober 2024–31. oktober 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/maksim-gaspari-ustvarjene-podobe-naroda>> [1. 10. 2025].

RAZGLEDNICE

2025 *Razglednice Maksima Gasparija* (razstava), avtorji Miha Špiček, Blaž Verbič in Bojana Rogelj Škafar, SEM, 27. marec 2025–24. avgust 2025. <<https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/razglednice-maksima-gasparija>> [1. 10. 2025].

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2025 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda / Maksim Gaspari: Shaping Images of the Nation*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ZBIRALEC

1985, 1987 Zbiralec Marjan Marinšek o svoji zbirki razglednic Maksima Gasparija, prispevek v oddaji *Zrno III*, 5. 1. 1985, in *Zrno IV*, 12. 11. 1987, produkcija TV Slovenija, skupna dolžina 7 min.